

הספר 'כשרות כהלכה' בהוצאת ארגון 'כושרות'

כשרות כהלכה

קובץ מאמרים בענייני כשרות, כרך א'
בעריכת הרב יצחק דביר ותומר בן צבי
אלון מורה, 'כושרות', תשע"ו. 391 עמ'

ארגון 'כושרות' פועל מזה מספר שנים בהנחלת ידע כשרותי לציבור. הוא שם לעצמו מטרה מצד אחד ליידע ולעדכן את ציבור שומרי הכשרות בכל הנחוץ על מנת שכל המעוניין יוכל לשמור על רמת כשרות גבוהה, ומצד שני מגמתו ומטרתו היא להביא להעלאת רמת הכשרות במקומות המושגחים. פעילותה של העמותה חשובה ומבורכת, והיא מנוהלת ומתופעלת ע"י אנשים ראויים ומקצועיים. נשיא ארגון כושרות הוא הרב אליקים לבנון שליט"א, ראש ישיבת אלון מורה ורב השומרון, ועל ניהולו השוטף של הארגון מבחינה הלכתית אחראי הרב משה כץ, ר"מ בישיבת אלון מורה. הניהול האדמיניסטרטיבי הוא בידי תומר בן צבי.

יש לארגון כושרות אתר כשרות הכולל הרבה מאוד מידע הן על תחומי הפעילות של הארגון, הן על השירותים שהוא מציע לציבור, והן מידע כשרותי עדכני, כולל רשימה של מסעדות מומלצות על ידם מבחינת רמת כשרותן, רשימה של משחטות מומלצות ועוד.

לאחרונה הוציא ארגון כושרות ספר בשם "כשרות כהלכה" ובו מאמרים מעניינים רבים בנושאי כשרות שנכתבו ברובם ע"י רבני כושרות, ובחלקם ע"י רבנים אחרים העוסקים בתחום הכשרות. היבול הספרותי-תורני הפורה ביותר בספר הוא של הרב יצחק דביר, שלא פחות מעשרה מאמרים נכתבו על ידו, כשלא רחוקים ממנו נמצאים עוד שניים מרבני כושרות - הרב מרדכי וולנוב שכתב שבעה מאמרים והרב משה כץ - שישה. יש להניח שגם השו"ת שבסוף הספר הכולל 34 תשובות נכתב ע"י הרבנים הנ"ל.

הספר מחולק למדורים: בעולם הכשרות (נושאי כשרות כלליים), בשר ועוף, החלב ומוצריו, כשרות חומרי העזר, שבת ומועדים, שמיטה, כשרות הכלים, ובסופו שו"ת כללי.

לאורך כל הספר באה לידי ביטוי מדיניות הארגון לחזק את הרבנות הראשית

לישראל, ואף לקדש את נהלי הכשרות של הרבנות ולהביא להקפדה על שמירתם. עם זאת, הקורא בספר מתרשם שהארגון קובע שבאופן מעשי מקומות רבים מאוד הנושאים את שם כשרות הרבנות הראשית אינם כשרים לדעתו, ובכך הוא תולה עצמו באילן גבוה - במבקר המדינה, שכתב שיש בעיות כשרות רבות המביאות לכך שבמקומות רבים בהם יש תעודת כשרות אי אפשר לאכול כשר. לאור מצב זה מוצע במאמר הראשון בספר מתווה כשרות ממלכתי חדש, המבקש לחזק ולהעצים את המונופול של הרבנות הראשית לישראל בתחום הכשרות עד כדי כך שגם מערכות הכשרות הפרטיות, קרי הבר"צים, יפעלו רק באישור הרבנות הראשית לישראל, הם יהיו נתונים לפיקוחה ולמרותה, והם אף ישלמו לה אגרה. לענ"ד המתווה המוצע לא ישפר את מצב הכשרות אלא להיפך; חוסר הגמישות המתחייב מנהלים אחידים וחוסר היכולת לבחון כל מקום לגופו ולהתאים את דרישות הפיקוח לנתוני המקום, ושליטת שיקול הדעת של הרבנים המקומיים לקבוע נהלים המתאימים למקום באופן ספציפי, מעוררים חשש כבד שאם יוגשם המתווה הנ"ל רבים מהמקומות שנמצאים כיום תחת כשרות יוותרו על ההשגחה ועל הכשרות בגלל חוסר היכולת לעמוד בדרישות הנוקשות של נהלי הרבנות הראשית, ומחוסר האפשרות לעמוד בעומס הכלכלי שיוטל עליהם. הלכות הכשרות ומסורת הפסיקה אינן נקבעות על פי נהלים קבועים ועל פי הלכות פסוקות, אלא על הפוסק לבחון כל מקום לגופו ולשקול שיקולים סביבתיים והפסד מצוה כנגד שכרה, ולאור הנתונים הללו להכריע מהי ההלכה ואיך לנהוג בכל מקום בהתאם לנתוניו הספציפיים. פסיקה ונהלים אחידים למקומות עם נתונים שונים אינם יוצרים שוויון וגם לא כשרות טובה יותר, אלא להיפך.²

הכיוון הרצוי לדעתי הוא דווקא הפרטה של מערך הכשרות, ומתן אפשרות למפעלים ולמסעדות לבחור את הגוף שיעניק להם את תעודת הכשרות. הפיקוח

1 כולל שיקולים של דיכוד והפסד מרובה ושעת דחק ועוד שיקולים שההלכה נותנת להם משקל רב, וכולל גם אפשרות לגיטימית לסמוך על פוסקים מקובלים שסוברים אחרת לקולא ולחומרא מהכתוב בנהלים.

2 דוגמה קטנה - הבסיס לנהלים נכתב בזמנו לפני שנים רבות מאוד ע"י אחראי הכשרות בעיר צפת. נהלים אלו שייטכן מאוד והתאימו לעיר צפת לא מתאימים תמיד לעיר בה רוב האוכלוסייה לא מקפיד על רמת כשרות מהדרין, ולא לעיר בה הדרישה לכשרות בכלל הינה נמוכה לאין שיעור מאשר בעיר צפת, ולא לעיר בה המסעדות הכשרות אמורות להתחרות עם מסעדות לא כשרות בשעה שרוב האוכלוסייה אינו מחפש דווקא מסעדות כשרות. הפעלת אותם נהלים מחמירים בעיר כזו תביא לכך שחלק מהמסעדות הכשרות יוותרו לגמרי על כשרות, ואלו שלא יוותרו על הכשרות יתקשו להתמודד מול המסעדות הלא כשרות ברמת השירות, האיכות והמחיר, והדבר יביא לכך שאנשים רבים יותר יבחרו ללכת למסעדות לא כשרות במקום לאלו הכשרות. לענ"ד שיקולים אלו ודומים להם לא הובאו כלל בחשבון ע"י מחברי המסמך.

של הרבנות צריך להתמקד בכך שכללי הכשרות של כל הגופים נותני הכשרות יהיו לגיטימיים מבחינת הפסיקה המגוונת בעולם ההלכה, שהם יהיו שקופים וידועים לציבור, ושהם יישמרו על ידי הגוף המדובר וייאכפו על ידו בכל המקומות המושגחים על ידו. לדעתי אין בעיה בכך שבמקומות בהם האוכלוסייה המבקשת כשרות הינה מסורתית ומסתפקת בכשרות בסיסית בתי העסק יפוקחו ע"י גוף כשרות המסתפק בדרישות כשרות מינימליות, ואילו במקומות בהם האוכלוסייה הינה חרדית ומחמירה בתי העסק יפוקחו ע"י גוף כשרות מתאים הדורש דרישות מקסימליות.

ולגופם של המאמרים: במדור 'בעולם הכשרות' כותב הרב משה כץ הדרכה לאכילה מחוץ לבית. בין השאר הוא קובע שכל המסעדות וחברות הקייטרינג ובתי המלון בכשרות רגילה, אפילו אלו השומרים בהקפדה על כל נהלי הרבנות הראשית, אסור לבני עדות המזרח לאכול בהם, מכיוון שבהתאם לנהלי הרבנות הראשית מספיק בכשרות רגילה בישול ישראל לפי שיטת הרמ"א, שיטה שמרן הב"י מתנגד לה. אך תמוה שהרב כץ, הנותן בדרך כלל גיבוי לנהלי הכשרות של הרבנות הראשית, לא שאל את עצמו היאך ייתכן שהרבנות תכתוב נהלים שמתאימים לאשכנזים בלבד מבלי לציין זאת? התשובה לכך היא שלדעת הרבנות הראשית גם ספרדים המסתפקים ברמת כשרות רגילה יכולים לאכול במסעדות אלו. יעויין למשל במאמרו של הרב משה כהן בקובץ תחומין כז בנושא בישולי נכרים ששם הוא מביא כמה וכמה נימוקים להקל בכך, ובסיום המאמר הביא את מה שפסק הגר"ע יוסף זצ"ל, שהוא מקור סמכות בלתי מעורער לרוב הציבור הספרדי (הליכות עולם כרך ז עמ' קכב):

גם הספרדים ובני עדות המזרח יש להם על מה שיסמוכו להתארח ולאכול בבתי מלון ובמסעדות הכשרים על ידי השגחת הרבנות המקומית, אף על פי שהטבח שמבשל תבשילים הוא גוי, כיון שהישראל המשגיח על הכשרות מדליק בעצמו את האש של תנורי הבישול והאפיה. והמחמיר על עצמו תבוא עליו ברכה.

באותו עניין מעיר הרב כץ שקיימים מקומות שבהם לא ברור כלל שהמשגיח מצליח להשתלט על כך שהעובדים הגויים באותו מקום לא ידליקו את האש בעצמם. לדעתו במקומות אלו לא רק שקיימת בעיה למי שאוכל באותו זמן, אלא שגם אם הבא לסעוד במקום מוודא שהיהודי הדליק את האש עבורו, או שיהודי שם את המאכל המיועד לו על האש, הדבר לא מועיל, כי הכלים כבר נאסרו במקרים שהגויים הדליקו את האש בעצמם.

אולם גם על כך יש להעיר שקיימת מחלוקת בין הפוסקים האם הכלים טעונים הכשרה במקרה כזה; ואע"פ שלהלכה מחמירים לכתחילה להצריך הכשרה, הרי שבמציאות בה קיים רק חשש להדלקת אש ע"י העובדים הגויים, ובתוספת לנימוקים

המובאים במאמר שהוזכר לעיל - נראה יותר להקל ולא להצריך הכשרה, במיוחד שמדובר במציאות של בדיעבד³.

מאמר אחר של אליסף פרשן מתאר את בעיות הכשרות שבהם נתקלים מפקחי כושרות באולמות אירועים:

1. לא תמיד הכשרות של האוכל המוגש באירוע זהה לכשרות הרשמית של המקום בו נערך האירוע. כמו כן, לעיתים הכשרות מתייחסת לאוכל המוגש בסעודה העיקרית, אך יש באירוע בר עם כשרות אחרת או לעיתים אף ללא כשרות כלל, או שהכשרות מתייחסת לאוכל ולא לכלים ועוד.

2. האמירה 'כל הירקות גוש קטיף' לא מספיקה, כי מאחרי כינוי זה קיימים משווקי ירקות עלים שרמת ההשגחה בהם ירודה, ולעיתים גם החברות הטובות דורשות לקיים לפני האכילה תהליך ניקוי מסוים שלא תמיד עומדים בו.

3. האמירה 'כל הבשר חלק' לא משקפת תמיד את המציאות, ולעיתים הרוב אמנם חלק אך לא הכל.

4. לעיתים יש במטבח מחבת אחד לטיגון בשמן עמוק, ומטגנים בשר ודג באותו שמן. כמו כן לעיתים מטגנים מוצרי ירקות, שאנשים סבורים שהם פרווה, בשמן בשרי, וכך הם הופכים לבשריים גמורים.

חשוב לציין שתיאור זה, ומסקנת המחבר שיש צורך בפיקוח 'כושרות' על אולמות האירועים, מהווה סתירה מינייה וביה למגמת הספר לחזק את כשרות הרבנות הראשית. ה"בד"צים למיניהם קמו ופרחו על בסיס הטענה שכשרות הרבנות המקומית איננה מספקת, וכאן רב מארגון כושרות טוען שהרבה רבניות מקומיות אכן אינן עושות את מלאכתן נאמנה, ושיש צורך בפיקוח-על חיצוני, במקרה זה של כושרות, על מנת להבטיח את כשרות המקום. אי אפשר מצד אחד ללחום בבד"צים ובנחיצותם, ומצד שני לטעון בדיוק את מה שהם טוענים.

במאמר אחר מגיע הרב יצחק דביר למסקנה שתעודות או אישורי כשרות על המפעל או בית העסק שנחתמו לפני ייצור המאכלים שלפנינו אינם יכולים להוות ראיה לכשרות המאכלים מדין 'עד אחד נאמן באיסורים', ולכן יש חובה להשתדל לברר את רמת הכשרות של המאכל, ולא לסמוך רק על תעודת הכשרות או סימון הכשרות. אני מסכים שמומלץ תמיד לדבר עם המשגיח ולשמוע פרטים על רמת ההשגחה במקום, והדבר מסייע גם מאוד לשמירת הכשרות, אך לענ"ד אי אפשר לומר שיש חובה לעשות זאת. יתר על כן, במאמר עצמו מובאים כמה נימוקים מדוע

3 חלק נכבד ממאמרו של הרב כץ בנושא 'נהלי כשרות לקייטרינג חיצוני' עוסק בנושא זה, ומובאים בו אותם מקורות. דרך אגב, במאמר חשוב זה נפלו הרבה מאוד טעויות כתיב והדפסה, וחבל שהוא לא עבר עריכה כראוי.

ניתן לסמוך על חותמת הכשרות, ושהדבר דומה למציאות בה המשגיח או הרב מעידים בפני האוכל שהדברים המוגשים לו כשרים, ולכן מסקנת המחבר אינה עולה בקנה אחד עם המקורות שהוא עצמו הביא במאמר.

הרב דביר דן גם בשאלה מי נאמן להעיד על כשרות⁴, והוא מגיע למסקנה שיהודים שאינם שומרי מצוות אינם נאמנים. בהערת שוליים הוא מביא כחריג את פסק הגר"מ פיינשטיין זצ"ל באגרות משה שיש מצבים בהם אדם מכיר את הנשאלים על ידו כדוברי אמת שלא ירמו אותו בנושאי כשרות, ואז ניתן לסמוך על דבריהם גם אם אינם שומרי מצוות. אולם יש להעיר שאין אף גוף כשרות בעולם, כולל כל ה"בד"צים, שאיננו סומך על עדותם של אנשים שאינם שומרי מצוות, ואף על גוים, כדי לברר את העובדות והנתונים שבסופו של דבר יובילו להכרעה האם המוצר המסוים הזה כשר או לא, ובאלו תנאים. וכבר הערתי על מאמר אחר שעסק באותו נושא והתפרסם בחוברת 'בנתיב החלב' גיליון ו, שאחד מהכישורים הנחוצים למפקחי כשרות ולרבנים זה לדעת להבחין בין אנשים נאמנים שניתן לסמוך על דבריהם ובין כאלו שאסור להאמין לדבריהם כלל וכלל. ועוד הערתי שם שלצערנו הרב ידועים מקרים בהם אנשים "ראי שמים" ושומרי שבת כהלכתה רימו והאכילו את הקונים נבלות וטריפות, ולעומת זאת יש אנשים שאינם שומרי שבת וכשרות אך מקפידים עד מאוד שלא לשנות מהאמת, ושלא מוכנים להכשיל שומרי כשרות בדברים שפוגעים באמונתם וברגשותיהם. לכן נראה שנכון נוהגים כל גופי הכשרות הסומכים על פסק הגר"מ פ הנ"ל.

עוד דן המחבר באריכות בנאמנותם של נשים בהשגחה על כשרות, ואין ולא ורפיא בידיה. הוא חושש מלהכריע באופן ברור ופשוט כדברי בעל ערוך השולחן שהוא עצמו מביא שמימינו לא שמענו שמישהו מצדיקי עולם לא יסמוך על אשתו או על נשים אחרות בבדיקת תולעים גם כאשר טרחתם מרובה, ומעדיף לחשוש לדעת הרמ"א שנשים דעתן קלה ואי אפשר לסמוך עליהן במקרי ספקות ובמקרים שיש צדדים להקל, ולדברי הש"ך שנשים אינן נאמנות בדברים הדורשים טרחה מרובה. לכן נוטה המחבר למסקנה שאשה איננה יכולה להיות משגיחת כשרות. אולם המציאות מוכיחה שמשגיחות כשרות עושות עבודה מצוינת מבחינת רמת ההשגחה, הרצינות והאחריות שהן מגלות, ושאינן לחשוש שהשגחתן נופלת מזו של הגברים, ולכן צדקו דברי בעל ערוך השולחן שאין מקום לערער על כשרותן ונאמנותן של הנשים להשגיח. נושא אחד חוזר וניער על ידי כל העוסקים בנושא הכשרות וגם על ידי המחבר, והוא בעיית העסקת המשגיח בידי בעל העסק המושגח. כבר הבעתי את עמדתי

4 יש לציין, כי מכיוון שהספר כולל לקט מאמרים, ולעיתים גם כמה מאמרים בנושאים קרובים, קיימות בו חזרות רבות, וחבל שבמסגרת עבודה העריכה לא הושמטו הכפילויות המיותרות.

במקומות רבים שההצעות לשינוי המצב אין בהן תועלת מרובה. גם אם ננתק את הקשר הכלכלי הישיר בין המשגיח ובעל העסק, והמשגיח יהיה עובד קבוע של הרב או של מערכת הכשרות כך שמשכורתו לא תפגע ישירות אם הכשרות במקום תוסר - המציאות היא שהרב או מערכת הכשרות או חברת כח האדם ימשיכו להוות רק צינור להעברת הכסף מבעל המקום למשגיח, כך שאם ההשגחה תוסר המשגיח בכל מקרה יישאר בסופו של דבר ללא פרנסה. גם במקרים הנדירים בהם המשגיחים ימשיכו לקבל משכורת מגוף הכשרות אחרי שהכשרות מהמקום תוסר, הפגיעה בגוף הכשרות בכך שהוא צריך לשלם מכיסו משכורת לאותו משגיח ובנוסף גם מפסיד את אגרת הכשרות תהיה כזו, שאחרי כמה מקרים כאלו גוף הכשרות לא יוכל לתפקד. לכן לדעתי אין נפקא מינה אם המשגיח נפגע בעת הורדת הכשרות, או שהרב וגוף הכשרות נפגעים מכך. לא יעזרו קיצורי דרך - בעיניי האפשרות לסמוך על המשגיח או על גוף הכשרות מותנית בכך שיש להם את התכונות הנדרשות מאנשי משפט - יראי אלוקים אנשי אמת ושונאי בצע - ורק כך אנו מובטחים שיראת אלוקים שבלבבם תהיה חזקה יותר מהרצון לקחת שוחד ולהכשיל ציבור שלם הסומך עליהם.

ואוסיף ואומר דבר, שיש שיאמרו שאני פסול מלאומרו כנוגע בדבר, ואחרים יסכימו שהדברים נאמרים מתוך ניסיון רב שנים ושיש בהם ממש. והוא, שאם מפעל מסוים על הנהלתו יחליטו לרמות במזיד את מערכת ההשגחה, הרי שמירב הסיכויים שהם יצליחו בכך, לפחות למשך תקופה מסוימת. לכן יש יתרון גדול ביותר למפעל המנוהל ע"י צוות של אנשים אמינים, ישרים והגונים, שאם לא כן כמעט מן הנמנע יהיה להבטיח שההשגחה במקום מספקת. מבחינה זו יש יתרון דווקא למפעלים המחזיקים רב, ושצוות הכשרות מועסק על ידם, מפני שכעובדים קבועים הם מחוברים למערכות המפעל והכל חשוף בפניהם. דווקא מפעל המעוניין להונות את מערכת ההשגחה יעדיף שההשגחה תיעשה ע"י גופים חיצוניים, שאינם חשופים לסודותיו ולדינויו הפנימיים. וד"ל.

במדור בשר ועוף יש מאמר חשוב נוסף של הרב כץ, העוסק בסוגיית כשרות המשחטות. מאמר זה מונה את הנקודות עליהן משגיחים הבד"צים, אך חסרים בו בירור המציאות, ומידת הצורך ההלכתי בהשגחה, על הנקודות שאליהן מתייחס המחבר:

1. האמנם קיימת בעיה במשחטות שאין בהן פיקוח על ההזרקות, או שלמעשה אין כל צורך בפיקוח זה מבחינה הלכתית?
2. האם יש צורך כיום בפיקוח בעת העמסת העופות ופריקת הכלובים מהמשאית? בסוף הדיון בנושא רומז הרב כץ שאולי אין בכך כל צורך, כי החל משנת תשע"ב תיקן משרד החקלאות תקנות הנוגעות לאופן איסוף והובלת העופות שמייתרות את הצורך בהשגחה כזו גם אליבא דהמהדרין.

3. גם לגבי נוהלי השחיטה של הרבנות, לאחר שהמחבר מצטט אותם בפרוטרוט, הוא מודה שיש משחטות שמקיימות נהלים אלו ויש שאינן מקפידות עליהם, אך הוא לא נכנס לשאלה עד כמה מדובר בבעיה כשרותית או בבעיה מנהלתית בלבד.

4. גם בנושא בדיקת צומת הגידין המחבר סוקר את שיטות הבדיקה השונות, אך לא מכריע כיצד יש לבדוק, ולא מספר לקורא האם המצב כיום מניח את הדעת או לא. בנוסף למאמר זה נמצא במדור זה מאמר של הרב רושגולד, הרב האחראי לכשרות של עופות 'פלייש', שמסיק שאין צורך להוציא את הכליות מהעוף לפני המליחה, וכן הוא דן בשאלת חיתוך כנף העוף ובציריות דם. במדור זה גם נמצא הסבר קצר של הרב לנדאו אב"ד בני ברק, המסביר את ההבדל בין בשר המוגדר בהשגחתו כגלאט, לעומת זה המוגדר כ'חלק'.

מדור כשרות חומרי העזר עוסק בחומרי גלם לתעשיית המזון המופקים ממקור לא כשר. המדור פותח במאמר של הרב שמואל אליהו המביא את דעת אביו זצ"ל בנושא כשרות הג'לטין ושרוולי הנקניק. חשוב ומעניין היה לראות, שבניגוד למה ששמעתי בעבר ממקורבי הרב אליהו שהוא (בניגוד כנראה לרב עובדיה יוסף) החמיר בשימוש בג'לטין דגים במוצרי חלב, כותב הרב שמואל אליהו שמבחינה הלכתית זה לא דומה לאכילת דגים בחלב שבה מחמירים בני ספרד, ואפשר להקל. כך שמעתי ממנו בזמנו גם בע"פ כששאלתי אותו על עמדת אביו בנידון.

עוד כותב שם הרב שמואל אליהו שעלתה בזמנו הצעה לאסור שימוש בג'לטין ממקור לא כשר, אך הרבנות לא קיבלה זאת כהחלטה מחייבת, ולכן בינתיים יש מוצרים רבים בכשרות רגילה, בעיקר מוצרי חלב, שיש בהם ג'לטין רגיל, ולדעתו יש לאסור את הג'לטין כפי שמפורט במאמרו. למיטב ידיעתי עובדות אלו אינן נכונות. עוד לפני כחמש עשרה שנה הייתה הנחיה מחייבת של הרבנות⁵ להפסיק את השימוש בג'לטין ממקור לא כשר, ולמיטב ידיעתי אין היום שימוש בג'לטין ממקור לא כשר במוצרי החלב או מוצרי מזון אחרים המיוצרים בארץ⁶. בכל מקרה החוק מחייב רישום של ג'לטין בין מרכיבי המוצר, כך שהדבר ניתן לבדיקה. ברוב המקרים יהיה הג'לטין עשוי מעצמות דגים כשרים, ויש גם מי שמתמשים בג'לטין מעצמות או עורות בעלי חיים שנשחטו כדן. ואכן במאמר נוסף באותו מדור מאת הרב מרדכי וולנוב, בו קיימת חזרה על חלק נכבד מהדברים שנכתבו במאמרו של הרב אליהו⁷, נכתב שעל

5 ייתכן והנחייה זו הייתה של אגף הכשרות מבלי שהדבר הוחלט ע"י מועצת הרבנות הראשית או ועדת הכשרות שלה.

6 להוציא תרופות, שם הקפסולות עשויות לעתים קרובות מג'לטין טהור, וברוב המקרים מדובר בג'לטין לא כשר.

7 וכפי שכבר נכתב לעיל - חבל מאוד שעורכי הספר לא דאגו לכך שלא תהיינה כפילויות, ובמקרה

פי הוראות הרבנות הראשית נאסר השימוש בג'לטין ממקור לא כשר, ושחברות המזון המקומיות לא משתמשות כיום בג'לטין כזה.

עוד נקודה מפתיעה יש בדברי הרב שמואל אליהו בעניין שרוולי נקניק, שלדעתו איסורם ברור ופשוט אף יותר מאשר הג'לטין. המפתיע הוא שלדבריו ועדת הכשרות של מועצת הרבנות הראשית לישראל אסרה את השימוש בשרוולים הנעשים ממקור לא כשר, בניגוד לעמדתו של הרב עמאר, ושלמרות החלטה מפורשת של ועדת הכשרות חלק מהחברות משווקות היום בארץ נקניקים ונקניקיות בשרוולים שהשימוש בהם נאסר ע"י מועצת הרבנות הראשית, מבלי לציין שהשרוולים הללו יוצרו ממקור לא כשר, מה שגם עומד לדעתו בניגוד לחוק.

במדור חרקים ותולעים נמצאים שני מאמרים העוסקים במחלוקת סביב תולעת האניסקיס שבדגים - אחד של הרב משה כץ, והשני של הרב ניצן בראונר הדין בכשרות סלט האיקרא⁸. מעניין להיווכח מתוך שני המאמרים שיש בד"צים שבראשם עומדים פוסקי הלכה מובהקים שסבורים שאין באניסקיס הנמצא בבשר הדג איסור, ולמרות זאת מצאה לנכון הרבנות הראשית לישראל להחמיר יותר מבד"צים אלו ולהוציא הנחיה למפעלים להפסיק את ייצור סלט האיקרא עד שיימצא פתרון לתולעים אלו⁹.

באותו מדור יש גם מספר מאמרים העוסקים בירקות עלים. מאמר מעניין במיוחד הוא של הרב ישראל זליגר, הסוקר את ממצאי מעבדת כשרות שבדקה מדגמים של ירקות עלים מכמה חברות. השורה התחתונה של מאמר זה היא שיש חברות המשווקות ירקות עלים 'ללא חרקים' שאינן עומדות בנהלי הרבנות, ובתוצרת המשווקת על ידם נמצאים חרקים שאינם יורדים בשטיפה¹⁰. גם החברות העומדות בנהלי הרבנות אינן נקיות מחרקים, ולכן יש חובה לשטוף את הירק לקראת אכילתו. על פי הנהלים מותר למשל שבכל ראש חסה יהיו עד חמישה חרקים היורדים בשטיפה טובה, ולא כל מפעל עומד גם בזה. באתר כשרות מפורסמות החברות שנמצאו תקינות, ולדבריו גם בחברות אלו יש חרקים כמעט בכל שקית, ויש להקפיד להשרות את הירק בקערה עם מים וסבון, ולאחר מכן לשטוף כל עלה בנפרד תחת זרם מים חזק. בחברות אחרות, אף שאינן עומדות בנהלי הרבנות, ניתן לדבריו להשתמש בירקות העלים

זה גם סתירות, כשנושא הג'לטין הכפילות משולשת, מכיוון שגם הרב יצחק דביר עוסק בכך באותו מדור.

8 ושוב גם כאן יש חזרות על מחזור החיים של תולעת זו ועל המחלוקת העיקרית בנושא.

9 כשבסלט זה יש סיבה נוספת להקל, מכיוון שקרוב לוודאי שהתולעים הללו כבר לא נחשבים לבריה מכיוון שהם נטחנו ובטלו במיעוטן.

10 לדבריו באחת החברות המשווקות ירק ללא חרקים נמצאו בשלושה ראשי חסה מעל ל-300 חרקים!!

לאחר שתי השריות כאלו ושתי שטיפות יסודיות. לאור ממצאים אלו יש לשקול אם יש הבדל משמעותי בין קניית ירקות עלים 'ללא חרקים' לקניית ירקות כאלו ללא השגחה, שהרי גם אותם ניתן בדרך כלל להשרות ולשטוף ולהגיע לרמה כזו שהירק יהיה מותר באכילה. במדור זה נמצא גם מאמר שלי המתאר את המצב בברוקולי וכרובית קפואים של סנפרוסט, כיצד מבצעים בדיקות מדגמיות וכיצד מכריעים מהו מיעוט המצוי. בנושא מיעוט המצוי ושיעורו נמצא במדור זה סיכום מפורט של הרב יואל פרידמן ממכון התורה והארץ.

במדור שבת ומועדים דן הרב אליקים לבנון שליט"א בשאלה האם מותר להשרות ירק עלים בשבת במי סבון ולשטוף אותו, או שיש בכך איסור בורר, והוא מסיק להיתר. הרב מרדכי וולנוב עוסק בשאלת הכנת מאכלים ומשקאות חמים בשבת, ומובאים בו כמה נתונים מעניינים הדורשים עדיין בדיקה ובירור:

1. לדעת הרמ"א יש להחמיר ולא לתת מלח אפילו לא בכלי שני.
2. קיימים תחליפי סוכר שיש בהם מרכיבים שלא עוברים בישול, ולכן אין להכניסם לכלי שני.

3. קפה נמס, שלא כמו קפה שחור ושלא כמו קפה בטעמים ושלא כמו שוקו, גם לדעת הרמ"א מעיקר הדין מותר להכינו בכלי ראשון.

4. מרק נמס ובדרך כלל גם מנה חמה ניתן להכין בכלי שלישי.

במאמר אחר דן הרב וולנוב בשאלה של כשרות לפסח של מוצרים שאינם אוכל, ובסוף המאמר מובאות רשימות מעניינות של מוצרים שאין צורך בהם בכשרות לפסח, כאלו שיש לגביהם צורך בכשרות לפסח מן הדין, וכאלו שראוי להדר ולרכוש אותם עם כשרות לפסח. למשל:

1. אין צורך בכשרות לפסח: נייר אפיה, ניילון נצמד, נייר אלומיניום ותבניות אלומיניום (יש צורך בכשרות לכל השנה), שקיות ניילון, שקיות קוקי, מנג'טים, וזולין ללא טעמים, כלים חד פעמיים מקרטון, דאודורנט, אקונומיקה, אבקת כביסה ומשחות נעלים.

2. יש להקפיד על כשרות לפסח: אודם לשפתיים, משחת שיניים.

3. ראוי או יש מקום להדר לרכוש עם כשרות לפסח: סבון כלים, מפות ניילון, כפפות חד פעמיות, שמפו וסבונים וכלים חד פעמיים מקרטון.

במאמר נוסף מברר הרב וולנוב אלו מוצרים אין צורך למכור במכירת חמץ אלא להצניעם בלבד, אלו יש למכור ואלו ראוי לבער:

1. דברים שאין צורך למכור: מוצרי קטניות - אורז, פריכיות אורז, במבה, גרעינים ופיצוחים לא קלויים, טחינה, כוסמת, צ'יפס טבעי, צ'יפס, קורנפלור, קינואה, ריץ',

שמן קנולה, וכן דברים שאין בהם חשש חמץ כמו דבש, סוכר ואבקת סוכר, דגים קפואים, חומץ סינטטי, מטרנה, משקאות דיאט, סרדינים, קפה טהור, קקאו טהור, תה רגיל ללא טעמים.

2. דברים שראוי לבער: אטריות, בורגול, בצק, גרנולה, כל מוצרי המאפה, שקדי מרק, ויסקי, בירה, וודקה, פריכיות המכילות חמשת מיני דגן, קווקר, וקורנפלקס המכיל לתת שעורה.

מאמר נוסף במדור זה של הרב וולנוב נכתב על פי שיעור שנתן הרב חגי בר גיורא ראש מחלקת תעשייה ברבנות הראשית, והוא עוסק בכשרות המצות לפסח. במאמר זה נכתב שהקמח הרגיל שאינו כשר לפסח נטחן לאחר שגרעיני החיטה עוברים לתיחה, ולכן הוא חמץ¹¹. לגבי המצות הרגילות, מכיוון שהן נעשות מקמח שמור משעת טחינה הרי שלחלק גדול מהראשונים הם נחשבות למצות שמורות שניתן לצאת בהן ידי חובה גם בליל הסדר. מצד שני, במאפיות בהם אופים כל השנה חמץ יש צורך לכתחילה בליבון חמור לתנורים, וספק אם החום אליו מגיעים במאפיות בעת הכשרת התנורים שהוא סביב 500-450 מעלות עליוס נחשב לליבון חמור. אמנם לכאורה, מכיוון שיש פוסקים רבים הסבורים שחמץ מקרי היתירא בלע, ומכיוון שיש פוסקים הסבורים שבכל מקרה סגי בליבון מעל חום השימוש הרגיל, וכיוון שמדובר תמיד בטעם בלוע שנפגם - נראה שניתן לסמוך, לפחות לרמה של כשרות רגילה, על הפוסקים שסגי בטמפרטורה זו לצורך הכשרת התנורים.

במאפיות גדולות קשה להגיע לניקיון מוחלט במהלך אפיית המצות כמו במאפיות קטנות, וסומכים על ביטול לפני פסח. אלא שהמחבר מעיר שלכאורה אם יש פירורי חמץ שנתערבו בעיסה הכשרה לפסח זה נחשב לתערובת יבש ביבש, שלגביה הרמ"א מחמיר שאמרינן חוזר וניעור בפסח. אלא שהכותב שמע מהרב לבנון שנהגו להקל ולראות פירורים אלו שנתערבו באפיה כתערובת לח בלח, שלגביה אמרינן שאינו חוזר וניעור. אך בעיניי קשה לומר שהדבר נחשב כתערובת לח בלח, אך יש סיבה אחרת להקל, והיא שלא מדובר בחמץ ודאי שנתערב אלא בספק גדול מאוד - ספק נשאר פירורים, ספק החמיצו, וספק התערבו אחר החמצתן, לכן אפשר להקל, ומה שפסקינן שחוזר וניעור הוא רק כאשר יש לנו תערובת ודאית שאנו יודעים שנתבטלה בשישים לפני פסח.

בשער שמיטה דן הרב משה כץ בתוצרת שמיטה לסוגיה, ומסדר סדר עדיפויות לצרכנים לקניית פירות וירקות בשמיטה בהתאם לדעת הרב אליקים לבנון: איסום שיטית, אוצר בית דין, מצע מנותק, ערבה, נגב מערבי, היתר מכירה, יבוא חו"ל, ויבול נכרים בארץ.

11 יש לציין שבמאמר הקודם של הרב וולנוב הוא מציע למכור את הקמח הרגיל מכיוון שלדעתו הוא ספק חמץ, מכיוון שאע"פ שעל החטים מותזים מים לא ניכרים בגרעינים סימני חימוץ.

הרב יצחק דביר דן בשאלת מועד הביעור בצמחי תבלין; כחבר מערכת 'תחומין' לא אמנע מלהביע את צערי על כך שמאמר שפורסם בקובץ תחומין מפורסם זמן קצר לאחר מכן בספר אחר, ואף מבלי להזכיר שהמאמר פורסם כבר בקובץ 'תחומין'. לגופו של עניין, וכך גם פסק הרב לבנון, נראה שבצמחי תבלין יש לילך אחר לקיטתם, וכל מה שנלקט בשביעית יהיה בו קדושת שביעית וייפטר מתרומות ומעשרות, ומה שנלקט אחרי השמיטה יהיה דינו כירק שאין בו קדושת שביעית וחייב בתרומות ומעשרות.

מאמר נוסף של הרב דביר דן בשאלת מועד הביעור בשביעית, והקושי בקביעת המועד הזה בהרבה פירות וירקות. הוא דן גם בשאלה כיצד יש לנהוג במקרי הספק האלו¹².

במדור הכשרת כלים נמצאים מאמרים של הרב לבנון, הרב מוטי הסופר מבד"ץ הרב לנדאו בני ברק והרב דביר, הכוללים הנחיות פרקטיות להכשרת כלים, כולל כלים מודרניים, כיצד מכשירים את כל סוגי השיש המצויים, וכיצד ניתן להשתמש ולהכשיר כיריים חשמליות וכיריים קרמיות. מאמר גדול נוסף הוא מאמרו של הרב דביר דן בנושא בליעת כלים בימינו, לאור העובדה שמתברר בניסויים מדעיים ומתוך ניסיון מעשי במטבח שהכלים בימינו לא בולעים ולא פולטים טעמים - האם יש לעובדה זו השפעה מעשית על הלכות הכשרת הכלים, ועל החובה להפריד בין כלים בשריים וחלביים או בין כלי חמץ לכלים כשרים לפסח, לכתחילה ובדיעבד? למעשה, אף שקשה לבטל את כל הלכות הגעלת כלים בימינו, הרי שמתברר שיש פוסקים שמתחשבים בעובדה זו כסניף נוסף להקל בדיעבד או במקרי ספק מציאותיים או הלכתיים.

כאמור - השער האחרון בספר כולל ל"ד תשובות קצרות בנושאי כשרות, שבת, שביעית ופסח, תשובות שחלקן נדונו בהרחבה בספר. במסגרת זו אזכיר את התשובה האוסרת להשתמש בכרובית רגילה טחונה להכנת מרק, מטעם ביטול איסור לכתחילה. לענ"ד בנושא זה מדויקים יותר ידידי הרב אלישיב קנוהל והרב שמואל אריאל בספרם 'ואכלת ושבעת'; לדעתם מעיקר הדין מותר לפרק את הכרובית לפרחים קטנים ולהשרותם במי סבון ולאחר מכן לשוטפם ואז לבשלם, ולאחר הבישול לסנן את מי הבישול על רשת צפופה, ואם לא מוצאים עליה חרקים מותר לאכול את חלקי הכרובית (לדעתם הוא הדין אפילו אם נמצאו פחות משלושה חרקים)¹³. לכן לדעתי

12 להפקיר במועד תחילת הספק ולזכות בהם רק אחרי תום מועד הספק, להפקיר את הפירות כל יום מחדש בכל תקופת הספק, או להפקיר במועד תחילת הספק ולהכניס לבית מתוך כוונה ברורה ואמיתית לא לזכות בפירות עד תום תקופת הספק, ולהשאירם מופקדים למרות שהפירות בביתו.

13 הם גם מעירים בצדק שבעונת החורף ניתן למצוא פעמים רבות כרובית וברוקולי בגידול רגיל נקיים מחרקים.

אם טוחנים את הכרובית הנקייה והשטופה אין צורך לבדוק אותה, ואף עדיף שלא לבדוקה, מכיוון שמדובר בספק איסור שגם בלתי אפשרי להוציא אותו מהתערובת, ובמקרה כזה הטחינה לא נחשבת לביטול איסור לכתחילה.

שאלה אחרת נוגעת לכשרות טונה. אולם תמוה שהשואל מתייחס לבעיית שרצים העלולים לדבריו להיות בטונה, והמשיבים מתייחסים לשאלה אחרת לגמרי - כשרות דג הטונה שיש בו זנים כשרים וזנים לא כשרים, ומהם כאלו שספק אם יש להם סימני כשרות מועילים.

שאלה נוספת במדור זה שהתשובה עליה אינה ממין השאלה היא האם יש הבדלי כשרות בין מערכות הכשרות בארץ לאלו שבחו"ל. התשובה מסתיימת בכך שיש לברר מי נותן את ההכשר ומה הם רכיבי המוצר, אך אין בכך תשובה לשאלת השואל. מעניין שהמשיב נמנע מלכתוב שניתן לסמוך על אישור הרבנות הראשית לישראל למוצרי יבוא, שניתן רק למוצרי יבוא העומדים בסטנדרט הכשרות המקובל על הרבנות הראשית לישראל ועל הרבנויות המקומיות בארץ. בתשובה זו נכתב גם שבמוצרי החלב כמעט כל גופי הכשרות בחו"ל סומכים על דעות מקלות, ושזו מציאות שאיננה קיימת בכשרויות השונות בארץ. עובדה זו איננה נכונה, כפי שכתוב במפורש בהמשך התשובה שגם הרבנות הראשית בארץ מאשרת אבקת חלב, חלבוני חלב רכיבי חלב מי גבינה ועוד חומרי גלם מחלב נוכרי, שכולם בעייתיים באותה מידה.

לסיכום, מדובר על ספר מקיף וחשוב ובעל ערך שמחבריו תלמידי חכמים ואנשי מקצוע בתחום הכשרות, אך לדעתי כאשר תצא מהדורה חדשה יש מקום לתקן בו כמה ליקויים טכניים ותוכניים כפי שהערתי במאמר זה.

הקידוש הוא בפה, שמקדשין בפה. ובמדרש איתא שקידוש החודש עניינו כדבר קודש הניתן בכלי שרת, שמקדש את הכלי, וכמו כן קידוש החודש מקדש את ישראל. וזה שאומרים מקדש ישראל והזמנים, שישראל מקדשין ומתקדשין ע"י קידוש החודש והרגלים, והקידוש שישראל אומרים מקדש אותם ואת פיהם, ובאים לקדושת הפה ושלימות הפה. וזה עניין הקידוש בתחילת הסדר, וכן אמירת ההגדה, שעל ידי זה נעשים מתוקנים בבחינת הדיבור והפה, וזוכים להארה מבחינת הכהן הגדול ביום הכיפורים, כי זהו עניין ליל פסח.

שם משמואל, הגדה של פסח - חסדי דוד, עניין הקידוש